

1950–1960 YILLARDA DESTALINIZATSIYA DAVRIDA QATAG'ON QURBONLARINING REABILITATSIYA QILINISHI (FARG'ONA VILOYATI MISOLIDA)

Yusupova Nurxon Alisher qizi
Farg'ona Davlat Universiteti, magistrant
yusupovanurhon@yandex.ru
+998902300260

Annotatsiya

Maqolada 1930–1940-yillardagi Stalin repressiyalarining sabablari va oqibatlari Farg'ona viloyati misolida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, 1950–1960-yillardagi destalinizatsiya davrida, ya'ni Stalinning vafotidan keyin boshlangan siyosiy qatag'on qurbonlarini reabilitatsiya qilish jarayoni tahlil qilinadi. Mahalliy darajadagi reabilitatsiya ishlari va ularning natijalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: qatag'on, Farg'ona, destalinizatsiya, reabilitatsiya, stalinizm, O'zbekiston tarixi.

Аннотация

В статье рассматриваются причины и последствия сталинских репрессий 1930–1940-х годов на примере Ферганской области. Также анализируется процесс реабилитации жертв политических репрессий в годы десталинизации 1950–1960-х годов, начавшийся после смерти Сталина. Особое внимание уделено локальному уровню реабилитации и его результатам.

Ключевые слова: репрессии, Фергана, десталинизация, реабилитация, сталинизм, история Узбекистана.

Abstract

This article examines the causes and consequences of Stalinist repressions of the 1930s–40s using the case of Fergana region. It also explores the rehabilitation process of political repression victims during the de-Stalinization period of the 1950s–60s following Stalin's death. Emphasis is placed on local rehabilitation efforts and their impact.

Keywords: repression, Fergana, de-Stalinization, rehabilitation, Stalinism, Uzbekistan history

Kirish

Sovet Ittifoqi tarixida 1930–1940-yillar Stalin siyosiy repressiyalari davri sifatida muhrlangan. Bu davrda yuz minglab begunoh insonlar, ayniqsa ziyolilar, dehqonlar, harbiylar va davlat xizmatchilari "xalq dushmani" tamg'asi bilan qamaldi yoki otib tashlandi[3, 12-bet]. Farg'ona vodiysi, ayniqsa Farg'ona viloyati, bu fojiali

jarayonlardan chetda qolmagan. Ushbu maqola 1950–60-yillarda boshlangan reabilitatsiya siyosatining mazmun-mohiyatini, u qanday kechganini va uning ijtimoiy-siyosiy natijalarini tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili

1950–1960-yillarda SSSRda destalinizatsiya siyosati doirasida qisman reabilitatsiya jarayonlari boshlandi. Biroq bu davrda reabilitatsiya haqida ilmiy metodik tadqiqotlar olib borilmagan. Asosiy manbalar – bu Oliy sud qarorlari, KPSS qarorlari va arxiv hujjatlari hisoblanadi. Farg‘ona viloyatiga oid maxsus tadqiqotlar deyarli yo‘q edi. Hududiy reabilitatsiya komissiyalari faoliyati to‘g‘risidagi hujjatlar yopiq, sovet tarixshunosligida esa qatag‘on mavzusi ideologik sabablarga ko‘ra chetlab o‘tilgan. [4, 17-b.]

Mustaqillikdan so‘ng, ayniqsa 1990-yillar o‘rtalaridan boshlab, O‘zbekistonda qatag‘onlar tarixi va reabilitatsiya masalalari **ilmiy asosda o‘rganila boshladi**. **B. B. Qosimov, A. Abdurahidov, Sh. R. Raxmonov** – umumiy qatag‘on va reabilitatsiya siyosatini tahlil qilgan [3, 20-b.; 4, 33-b.; 5, 14-b.]. **S. T. Tursunova** – “O‘zbekistonda qatag‘on siyosati va reabilitatsiya jarayonlari” (ilmiy maqolalar). **X. M. Sobirov** – Farg‘ona vodiysidagi qatag‘onlar va ularning oqibatlari haqida maqolalar yozgan. Farg‘ona viloyatidagi ayrim shaxslar, jumladan ma‘rifatparvarlar va millat fidoyilari taqdiriga bag‘ishlangan lokal tadqiqotlar paydo bo‘ldi (asosan maqola ko‘rinishida). Shuningdek, "**Qatag‘on qurbonlari xotirasi**" to‘plamlari (O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi va boshqa tashkilotlar tomonidan chop etilgan), **O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi qarorlari, Davlat arxivi hujjatlari** asosida yozilgan maqolalar va tezislari, **O‘zbekiston Tarixi instituti** tomonidan yuritilgan reabilitatsiya loyihalari mavzuni o‘rganishga xizmat qilgan. Farg‘ona viloyatida destalinizatsiya davrida reabilitatsiya qilingan shaxslar haqidagi **aniq arxiv materiallari afsuski cheklangan** bo‘lib, asosan **Toshkentdagi markaziy arxivlarda** saqlanmoqda. Viloyatdagi ayrim tarixchilar (jumladan, Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchilari) **mahalliy miqyosda maqolalar** e‘lon qilgan. Farg‘onadagi **mahalliy arxivlarda** 1950–60-yillardagi qatag‘on ishi bo‘yicha yarim ochiq materiallar mavjud, ammo ularning tahlilini o‘rganilishi **endigina boshlangan**.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tarixiy tahlil va hujjatli tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy arxivi, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hujjatlari, shuningdek, OAVda e‘lon qilingan maqolalar, tarixchi olimlarning ishlari va intervyular tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar

Stalin boshchiligidagi siyosiy tuzum kuchayib borar ekan, u o‘z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida siyosiy muxolifat, milliy harakatlar va erkin fikr egalarini yo‘q qilishni asosiy vazifalardan biri sifatida ko‘rdi. Farg‘ona viloyatida ham ko‘plab

ziyolilar, muallimlar, sobiq jadidlar "xalq dushmani" deb e'lon qilinib, qamoqqa olindi yoki o'lim jazosiga hukm qilindi.

Masalan, 1937-yilda Farg'onada 1200 dan ortiq kishi turli siyosiy moddalar bilan hibsga olingan [1, varaqa 134.].

Ko'plab oilalar parokanda bo'ldi, ziyolilar sinfi yo'q qilindi, tarixiy xotira yo'qotildi. Ijtimoiy qo'rquv muhiti hukm surdi. Farg'onadagi maktablar va madaniyat muassasalari rahbarlari muntazam o'zgarib turgan — bu ijtimoiy institutlar ishi sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

1953-yil Stalinning vafotidan so'ng, 1956-yilning fevral oyida bo'lib o'tgan XX syezdida Sovet Ittifoqi Kommunistik partiyasi rahbari Nikita Xrushchyov partiya tarixidagi burilish nuqtasini belgilab bergan mashhur "maxfiy nutq" bilan chiqdi. Bu nutq partiya faollariga yopiq eshiklar ortida o'qilgan bo'lsa-da, uning ta'siri Sovet Ittifoqi va butun dunyo bo'ylab katta aks-sado berdi.

Xrushchyov Iosif Stalinning shaxsini haddan tashqari ulug'lash va uni so'zsiz maqtash, ya'ni "shaxsga sig'inish" siyosatini qattiq tanqid qildi. U Stalinning o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun xalqni qo'rqitishga, do'stlarini va safdoshlari — hatto sadoqatli partiyadoshlarini ham repressiya qilishga asoslangan siyosat yuritganini fosh etdi.

Xrushchyov 1930–40-yillardagi siyosiy qatag'onlar haqida ochiq gapirdi. Ko'plab begunoh odamlar, jumladan, partiya yetakchilari, harbiylar, ziyolilar va oddiy fuqarolar "xalq dushmani" deb e'lon qilinib, qamoqqa olinishi, surgun qilinishi yoki otib tashlanishini ayanchli tarixiy xatolik sifatida baholadi.

Stalinning boshqaruvi davrida sud, prokuratura va tergov organlari mustaqilligini yo'qotganini, qonunlar buzilganini va konstitutsion tartib buzilganini Xrushchyov alohida qayd etdi.

KPSSning ichki nazorat mexanizmlari izdan chiqqani, bir kishining irodasi butun mamlakat va partiyaga hukmron bo'lgani ko'rsatib o'tildi.

Nutq yakunida Xrushchyov partiya va xalq oldida adolatni tiklash zarurligini ta'kidlab, begunoh qamalgan insonlarni rehabilitatsiya qilish, ular haqida haqiqatni tiklash zarur ekanini aytdi [8, 45-b.]. Bu rehabilitatsiya siyosatining boshlanishiga huquqiy va siyosiy asos bo'lib xizmat qildi. Bu nutq bilan destalinizatsiya davri boshlangan. Sovet xalqining ko'plab vakillari, xususan, o'zbek ziyolilari orasidagi qurbonlar oqlana boshlandi. Ommaviy ravishda arxiv ishlar qayta ko'rib chiqildi va qatag'on qurbonlari rehabilitatsiya qilindi. Sovet Ittifoqi tarixida ilk bor bir rahbar o'zidan oldingi yetakchining siyosatini ochiq tanqid qildi.

Farg'ona viloyatida 1956–1960 yillar oralig'ida 2300 dan ortiq siyosiy mahbus ishini qayta ko'rib chiqildi va ulardan 1700 nafari to'liq oqlanib, rehabilitatsiya qilindi [1, varaqa 41.].

Rehabilitatsiya qilingan siyosiy mahbuslar:

Yoqubov Sayfulla – sobiq jadid muallim Qisqacha ma'lumot: 1937-yilda “panislamizm va millatchilik”da ayblanib, 10 yillik qamoq jazosiga hukm qilingan. U Farg‘ona tumani xalq maktabida ishlagan, bir necha o‘zbek maktab darsliklarini yozishda ishtirok etgan. 1957-yilda ish qayta ko‘rib chiqilib, uning ustidan chiqarilgan hukm bekor qilindi. Arxivda saqlangan qaror nusxasida "aybi isbotlanmagan, tergov bosqichi qonunbuzarliklar bilan olib borilgan" deb qayd etilgan. [1, varaqa 126.].

Karimov Abdumalik – agronom, sobiq kolxoz rahbari. 1938-yilda "sabotaj va antisovet faoliyat"da ayblanib qamalgan. U aslida paxta yetishtirishda sovet agronomiyasi talablariga qarshi chiqqani uchun tuhmatga uchragan. 1958-yilda to‘liq oqlangan, uning nomi kolxoz tarixiga qayta yozilgan. U vafot etgan bo‘lsa-da, oilasiga reabilitatsiya haqida rasmiy xat yuborilgan. [1, varaqa 118.]

Valiyeva Xadicha – ziyoli ayol, sobiq kutubxonachi. 1937-yilda kutubxonada “milliy adabiyotlarni targ‘ib qilgani” va jadid asarlarini saqlagani uchun ayblanib, 5 yilga qamalgan. 1942-yilda muddatidan oldin ozod etilgan, ammo jamiyatdan chetlashtirilgan. 1956-yilda birinchi oqlanganlardan biri bo‘lgan. Reabilitatsiyadan so‘ng Farg‘ona shahar kutubxonasida qayta ishga tiklangan. [1, varaqa 88–89.].

Usmonov Quadrat – sobiq Farg‘ona pedagogika bilim yurti o‘qituvchisi. 1936-yilda “xalq dushmanlari bilan aloqa” va "yashirin darslar tashkil etish" ayblovlari bilan qamoqqa olingan. 1959-yilda uning aybi asossiz deb topilib, butunlay oqlangan. Reabilitatsiyadan keyin uning yozgan darsliklari va maqolalari qayta nashr etilgan. [1, varaqa 140.].

1956–1960 yillarda Farg‘ona viloyatida o‘tkazilgan reabilitatsiya ishlari mahalliy ijtimoiy hayotda muhim burilish yasadi. Ushbu misollar shuni ko‘rsatadiki, o‘nlab yillar davomida begunoh ayblovlar asosida qamalgan shaxslar hayoti qisman tiklandi, ularning tarixiy obro‘si qaytarildi. Ayniqsa ziyolilar qatlamining qayta tan olinishi, milliy madaniyat va ilm-fan rivojiga ijobiy turtki berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi (O‘zR MDA), F. 67, r.2, h.j. 41 – Farg‘ona viloyatidagi reabilitatsiya ishlariga oid hujjatlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi qarorlari to‘plami, 1956–1960 yillar, Toshkent.
3. B. B. Qosimov. “Qatag‘on qurbonlari: tarix va xotira.” – Toshkent, 2000.
4. A. Abduvahidov. “O‘zbekistonda siyosiy qatag‘onlar va ularning oqibatlari”, Maqolalar to‘plami, 2012.
5. Sh. R. Raxmonov. “Reabilitatsiya jarayonining tarixiy tahlili.” // “O‘zbekiston tarixi” jurnali, 2015, №2.
6. S. T. Tursunova. “Qatag‘on siyosati va reabilitatsiya harakati: O‘zbek tarixshunosligidagi yondashuvlar.” – Samarqand, 2017.

7. “Qatag‘on qurbonlari xotirasi.” I–III jildlar. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi nashri, Toshkent, 2001–2005.
8. Nikita Xrushchovning 1956-yil XX syezd “maxfiy nutqi”. – Tarixiy hujjatlar to‘plami, Moskva, 1989.
9. O‘zbekiston Tarixi instituti – “Reabilitatsiya loyihalari” arxivi, 2000–2020 yillar.
10. Farg‘ona davlat universiteti tarix fakulteti arxivi – lokal maqolalar va tadqiqotlar to‘plami, 2010–2023 yillar.